

Karia Stratonikeiası Territoryumundan Bozukbağ Asklepios Heykelciği

The Bozukbağ Asklepios Statue from the Stratonikeia Territorium of Caria

Nihal DURNAGÖLÜ*

Öz: Muğla ili, Yatağan ilçesi, Yeşilbağcılar mahallesi, Bozukbağ mevkinde, 1969 yılında Prof. Dr. Yusuf Boysal başkanlığında arkeolojik kazılar yapılmış, Geç Geometrik, Geç Klasik ve Roma dönemlerine ait mezarların bulunduğu alanın çevresinde Muğla Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılan çalışmalarda ise temel seviyesinde tam planı mevcut olmayan bir yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştır. Bu yapı kalıntısının köşesine yakın bir konumda, taban üstü seviyede bir Asklepios heykelciği ele geçmiştir. Yılanlı asa ile birlikte tasvir edilen heykelcik, Eleusis tipine aittir. Stratonikeia heykeltıraşlık eserleri içerisinde biri gymnasium buluntusu, diğeri ise buluntu yeri belli olmayan iki adet Asklepios torsosunun varlığı bilinmesine rağmen Stratonikeia koroplastik sanatı içerisinde Asklepios figürünü ele geçmemiştir. Bu nedenle Bozukbağ Asklepios Heykelciği ve konteksti, Stratonikeia ve çevresindeki Asklepios kültürünün varlığını gösteren tam bir eser ve kazı buluntusu olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Roma Dönemi kopyası Asklepios heykelciği buluntu yeri ve stil özelliklerine göre MS II. yüzyılın ikinci yarısı-III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

Abstract: In 1969, during archaeological excavations under the direction of Prof. Dr. Yusuf Boysal in Bozukbağ within the borders of Yeşilbağcılar neighborhood of the Yatağan district of Muğla province around the area where the tombs belonging to the Late Geometric, Late Classical and Roman periods were found, the remains of a building that did not have a full plan at foundation level were unearthed during the studies conducted by the directorate of the Muğla Museum. An Asclepius figurine was found at the upper level near the corner of the remains of this building. The figurine belongs to the Eleusis type and is depicted with a serpent staff. Although the existence of two Asclepius torsos, one of which is a Gymnasium find and the other of which, the findspot is unknown, among Stratonikeia sculptural works, the Asclepius figurine was not found in the Stratonikeia choro-plastic art. Therefore, the Bozukbağ Asklepios sculpture and its context obtain a special importance as it is a complete artifact and an excavated find that shows the existence of the Asklepios cult at Stratonikeia and in its surroundings. According to the find location and style characteristics, the Roman period copy of the Asklepios statuette, which is the subject of this study, has been dated to between the half of the II. century A.D. and the first half of the III. century A.D.

Anahtar Kelimeler: Karia • Stratonikeia, Bozukbağ • Asklepios • Eleusis Tipi • Adak Heykelciği

Keywords: Caria • Stratonikeia, Bozukbağ • Asklepios • Eleusis Type • Votive Statuette

* Dr., Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Denizli. 0000-0002-7498-6015 nihalkurum@gmail.com

Söz konusu eser için çalışma izni veren Muğla Müze Müdürü Sayın Gülnaz SAVRAN'a, önerileriyle çalışmaya katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN ve Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT'e çok teşekkür ediyorum.

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 01/03/2022 | Kabul Tarihi: 09/03/2022 ; Durnagölü N. 2022, "Karia Stratonikeiası Territoryumundan Bozukbağ Asklepios Heykelciği". *Cedrus X*, 259-271.

Muğla ili, Yatağan ilçesi, Yeşilbağcılar mahallesi sınırları içindeki Bozukbağ mevkinde¹, 1969 yılında Prof. Dr. Yusuf Boysal başkanlığında kazıların yapıldığı, Geç Geometrik, Geç Klasik ve Roma dönemlerine ait mezarların bulunduğu alanın çevresinde, 2020 yılında Muğla Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılan çalışmalarda temel seviyesinde tam planı mevcut olmayan bir yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştır (Figs. 1-2). Bu yapı kalıntısının, eğime bağlı olarak iyi korunmuş olan köşesine yakın bir konumda ve taban üstü seviyede, sikke, kandil, anatomik sunu objeleri, farklı formlara ait çanak-çömlek parçaları, figürin parçası, tıp ve kozmetik buluntulardan oluşan eserlerle birlikte bir Asklepios heykelciği ele geçirilmiştir (Figs. 3-4). Söz konusu eserlerin tümü şu an Muğla Müzesi'nde bulunmaktadır.

Fig. 1. 20BZS02 Numaralı Sondaj Alanının Genel Görünümü

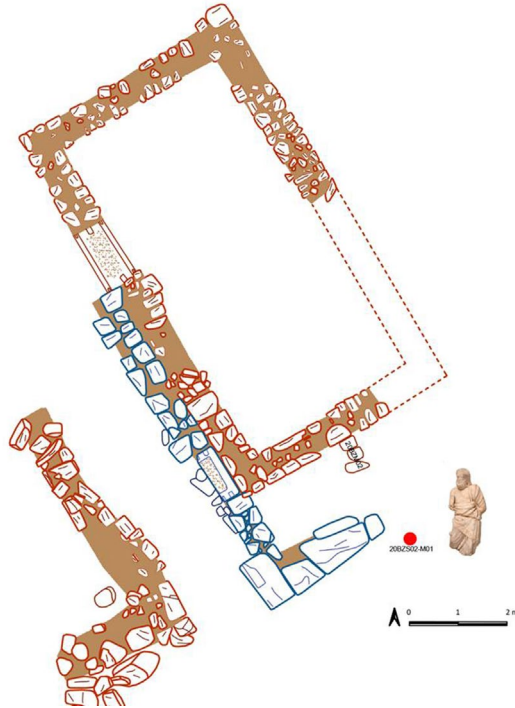

Fig. 2. Yapı Kalıntısının Tabakalarını Gösteren Rölevesi

¹ Bozukbağ mevki, Lagina Hekate Kutsal Alanı'nın 1,5 km güneyinde yer almaktadır.

Fig. 3a-b. Bozukbağ Asklepios Heykelciği

Tanrı Asklepios² sağ eli kalçada, yılanlı asaya yaslanmış halde ve küçük boyutlarda yapılmıştır (Figs. 3-4). Bilindiği gibi mitolojiye göre yılan, Asklepios ile özdeştir ve tanrının atribütleri arasında yer alır. Kırık olan heykelciğin sağ kolu dirsekten, bacakları diz kapağı altından itibaren eksiktir. Kaide kısmı mevcut olmayan heykelciğin benzer örnekleri dikkate alındığında yapısal olarak da bir kaide üzerine durduğu düşünülmektedir. Eserin boyutları göz önüne alındığında adak heykelciği olarak üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Asklepios, cepheden ayakta durur şekilde betimlenmiştir. Vücut ağırlığı kısmen sol bacağına verilirken, denge sağ kolun altındaki yılanın sarıldığı bir asa ile sağlanmış olmalıdır. Serbest olan sağ bacak dizden hafifçe bükülerek geriye çekilmiş ve kıvrımların geliş şekline göre hafif yana açılmıştır. Vücut belden hafif sağına doğru eğilmiştir. Sağ kol ile vücut arasındaki ayırım oldukça kabardır. Gövdesinin sağ üst kısmını açıkta bırakan geniş, kalın ve kaba kıvrımlara sahip *hymation* giyimlidir. Öyle ki *hymation*'un ikinci katı vücudunun sol tarafında büyük bir üçgen kanat oluşturacak şekilde önlük biçiminde sarkmıştır. Alt kenarı sağ kalça hizasından sol diz üstüne kadar eğik bir çizgide düşer. Ayrıca göbek hizasında yer alan önlük biçimli bir kat üzerinde yarım daire biçiminde iç içe geçen birbirine paralel kıvrımlar oluşmuştur. Asklepios tipinin bu versiyonunda gördüğümüz üçgen kanat, Yüksek Hellenistik Dönem'in başında Pergamon'un³ pişmiş toprak heykelciklerden de bilinmektedir.

Söz konusu Asklepios heykel tipinin de ana kökeni, Klasik Dönem içerisinde Pheidias'a atfedilen ve MÖ 440 civarına tarihlenen bir Zeus Heykeli gösterilmektedir. Zeus Dresden olarak adlandırılan bu heykelin saç ve sakalı kıvrıktır. Üzerinde *hymation* taşıyan yontunun sağ omuz-kol ve göğsü tamamen, karnı ise kısmen açıktır. Replikleriyle tanınan Dresden Zeus heykelinde sol ayak taşıyıcıken sağ ayak hafif bir şekilde yana açılarak ileri atılmıştır. Bu eser, Zeus ve Asklepios dışında Hades, Poseidon ve Serapis gibi tanrılar için de model olmuş olabilir ve benzerliklerinden dolayı kimlik tespitinde atribütleri belirleyici olmaktadır⁴.

² Kazı env. no. 20BZS02-M01. yük. 31,8; gen. 14,5; der. 9,3; baş yük. 7,6; gen. 5,5; der.: 5,9 cm.

³ Winter 1903, 376: 5; Töpperwein 1976, taf. 53: 376, 378; taf. 54: 379, 381.

⁴ Çelik 2022, 59-61; Dresden Zeus yontusu Hades ve Asklepios olarak da önerilmiştir. Boardman 1985, 231, res. 238; Zeus Dresden heykeli, Asklepios, Poseidon ve Serapis tanrı tipine de model oluşturmuştur. Kiilerich 2007, 137.

Fig. 4. Bozukbağ Asklepios
Heykelciği Tamamlama
Önerisi (Çiz. N. Durnagölü)

Bozukbağ Asklepios heykelciğinde arkada sol omuz üzerinden gelen kalın *hymation* kumaşı belde kalın tomar yaparak döndürülmeden düz bir şekilde sol kol altına sıkıştırılmıştır. Buradaki ağır kıvrımların arası matkap ile derin kanal şeklinde yapılmıştır. Ayrıca bacak arası ve *hymation*'un sol kol altından düşen kalın kıvrımlarında yine matkap kullanılmıştır. Sağ bacağın hareketi sonucunda bacak üzerindeki giysi kıvrımları gerilerek bacağın varlığını ortaya çıkarmıştır. İki bacak arasında, sağ alt baktan başlayarak sol üst bacağı doğru yükselen diagonal kıvrımlar bulunmaktadır. Arkadan *hymation*'un kenar kıvrım rulosu sol omuz üzerinden sol kolu arkadan ve önden tamamen örterek öne atılmıştır. *Hymation*'un geniş ve kalın bir kıvrımı sol kolun altından dikey bir şekilde korunan yere kadar indirilmiştir.

Hymation altında kalmış olan sol kol dirsekten bükülerek arkaya alınmış ve mantonun altından sol kalça üzerine yerleştirilmiştir. Heykelciğin arka tarafı da ön yüzü gibi ayrıntılı işlenmiş olup sol kolu, elbise kıvrımları ve saçları belirgindir. Arka kısımda sol kol ve omuz üzerinden belin sağına doğru giden aynı kalınlıktaki çizgisel kıvrımlar alta doğru daha da yüzeyseldir. Vücudun çıplak olan üst yarısında göğüs ve karın kasları kısmen şişkin verilmiştir. Bu da tanrının genç ve dinamik görünümde tasvir edildiğini gösterir. Açısız olan sağ kolun, duruşundan ve ikonografik benzerlerinden aşağıya sarkıtıldığı ve bu eliyle yılanlı asayı tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sağ bacak yanında *hymation* üzerinde korunmuş olan yuvarlak çıkıntı, yılanlı asa ile gövdeyi birbirine bağlayan ve denge rolü de bulunan bir desteğin varlığına işaret etmektedir. Yılanlı parçanın orta kısmı korunmuş olup her iki taraftan kırık ve eksiktir. Genel hatları belirgin olup yüz ovaldir. Sakin ve huzurlu bir yüz ifadesi vardır. Gözler derinde işlenmemiş olup göz kapakları vurgulanmıştır. Göz bebekleri aşınmadan dolayı tahrip olmuştur. Ancak daha iyi korunmuş sağ gözde matkap kullanıldığı kısmen belirgindir. Geç Hadrianus dönemi porte sanatında ışığı tutmak ve bakışlara daha fazla ifade katmak için göz bebeklerinde matkap kullanılmış ve bu dönemden itibaren iris çizgi şeklinde hem de boya ile belirtilmiştir⁵. Heykelciğin burun kökü hafif kabarık olup burun duvarları kaşlarla birleşir. Burun, kanatlarda etli, elmacık kemikleri, hafif çıkık verilmiş ve küçük ağızda ise dolgun dudaklar hafifçe aralanmıştır. Üst dudaktan ayrı duran bıyık biraz daha basitleştirilerek ağız kenarından çene üzerindeki sakal ile birleştirilmiş ve sakaldan ayrı bir görüntüye kavuşmuştur. Figürün sakalı Hadrianus dönemi ile birlikte görülmeye başlayan sakal modasını yansıtmaktadır⁶. Bıyık ve favorilerle birleşerek neredeyse tüm yüzü kaplayan kütleli sakalı kabarık ve düzgün taranmış şekilde boynu açıkta bırakarak çene altında ikiye ayrılmış durumdadır. Sakalı oluşturan kıvrımlar matkap kullanılmadığı için yalın bir görünüme sahiptir. Sakalın altında boyun kısa ve kalın verilmiştir.

Vücudun duruşuna göre baş hafif kendi sağına dönüktür (Fig. 5). Başın sol üst kısmı kırık olup yüzeydeki etkili aşınma dikkat çekmektedir. Aşınmadan dolayı stilkritik yapmak oldukça zordur. Ancak saç ve sakal düzeninin aynı dizilişte olduğu bellidir. Yarım ay şeklindeki kıvrımlardan oluşan uzun dalgalı gür saç kulakları kapatarak dış kısımda oldukça hacimli, ortada ise başına yapışkıdır. Ensede ise yuvarlak bir şekilde bitmektedir. Ön yüzdeki aşınmadan dolayı alnı çevreleyen dalgalı saç, başın arka kısmında daha net takip edilebilmektedir. Omuzlara düşen saç kıvrımları tahrip ol-

⁵ Özgan 2013, 136.

⁶ Özgan 2013, 133.

duğu için sadece sol omuza düşen bukleden matkap kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu matkap deliği de saç kütle ile boyun derisini ayırmak için yapılmıştır. Sakallı İmparator betimlemelerinden sonra portre sanatında matkap kullanımı ikinci bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır⁷. Karşılaştırmalı örnekler ışığında bir taşra üretimi olan Bozukbağ Asklepios yontucuğu, sahip olduğu stil ve işçilik itibarıyla Hadrianus döneminden öncesine ait olamaz. Matkap kullanımı ve stiline bağlı olarak MS II. yüzyıl içlerinde Antoninuslar dönemi'nde, hatta zaman dilimi daha geniş tutularak MS III. yüzyılın ilk yarısında üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bozukbağ Asklepios başı, saç ve sakalın işlenişi ve portre özellikleri ile Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Arykanda⁸ buluntusu Asklepios başı ile benzeşmektedir.

Asklepios'un heykeltıraşlık eserleri, diğer tanrılarınkiyle karşılaştırıldığında tipolojik olarak dikkate değer ölçüde tek düzedir⁹. Her boyutta ve çeşitli pozlarda sayısız Asklepios heykeli vardır. Bunların çoğu sağlık tanrısının nitelikleriyle yakından ilişkili tiplerdir ve en önemli aksesuarı asaya dolanmış yilandır. G. E. van der Ploeg, LIMC'e göre antik döneme ait on yedi farklı türde Asklepios heykelinden bahseder¹⁰. Bu tipler çoğunlukla, tanrının genel bir Klasik temsilinin varyasyonları şeklindedir. Bu da onu Bozukbağ örneğinde olduğu gibi kolayca tanınabilir kılar. Bu çeşitlilik içinde en tanınmışları duruş pozisyonları ve *hymation*'un ifade tarzına göre¹¹ *Giustini*¹², *Campana*¹³, *Velia*¹⁴, *Amelung*¹⁵, *Museo Nuovo*¹⁶, *Nea (Paphos-Alexandria-Trier)*¹⁷, *Anzio*¹⁸, *Doria*¹⁹, *Chiaramonti*²⁰ ve

Fig. 5a-b. Asklepios Başının Cepheden ve Sağ Profilden Görünümü

⁷ Özgan 2013, 136.

⁸ Bayburtluoğlu 1991, 230, res. 2; Sancaktar 2016, kat. no. 86.

⁹ Meyer 2001, 25.

¹⁰ Van der Ploeg 2018, 76, dn. 171, bk. LIMC *Asklepios* nos 115-392.

¹¹ Meyer 2001, 25.

¹² İkonografik benzerleri için bk. Berger 1982, 63-71, taf. 7.1.2.4;11.3 (Ludwig Müzesi Koleksiyonu); Meyer 1988, 120-122, no. G1, pl. 16; 1994, 7-9, no. G1, fig. 1-2 (Atina Agorası); Özgan 1999, 123-124, taf. 39c (Asklepios Heykelciği Torsosu, Bodrum Müzesi MS II. yüzyıl); Aybek S. & Tuna M. & Atıcı M. 2009, kat. no. 24 (Ephesos Vedius Gymnasionu, Roma Dönemi); Tepebaş 2016, 67-68, kat. nr. 5 (Tarsus/MS II. yüzyılın ortaları); Martens 2018, fig. 8 (1-8), fig. 9 (9-24), fig. 10-12. Pişmiş toprak figürin örnekleri için ayrıca bk. Handler 2012, 269-270, fig. 12: 155, 156 (Atina Agorası koroplastik atölyesi, MS I-II. yüzyıl sonları).

¹³ Aybek 2004, 189-196, kat. no. 69, res. 1-8 (Metropolis, Erken İmparatorluk Dönemi); Sezer 2015, 86-87, res. 9 (Nikomedia, Asklepios Torsosu MS II. yüzyıl); Dinç 2015, 60-61, kat. nr. 22 (Philadelphia/Alaşehir, Erken İmparatorluk Dönemi).

¹⁴ Lafli – Christof 2015, 182-183, nr. 2, abb. 2 (Kelenderis Asklepiosu MÖ II. yüzyılın ikinci yarısı); Martens 2018, fig. 17a-b, fig. 18a-b. Epidauros'tan Asklepios *Velia*'nın küçük ölçekli heykeli için ayrıca bk. fig. 19.

¹⁵ Kranz 1989, taf. 47.1 (Bonn/Asklepios Pinax); Drew-Bear 1993, 149, res. 5 (Afyon Müzesi, MS II. yüzyıl); Demirer-Yaraş 2016, lev. 3, 4, 7, 8 (Antalya Müzesi, Yelten Asklepiosu, MS II. yüzyılın ikinci yarısı). Pişmiş toprak figürin örnekleri için ayrıca bk. Tavukçu 1999, 151, lev. 30, kat. no. 119 (Dardanel MÖ II. yüzyılın üçüncü (dördüncü?) çeyreği); Kaplan 2009, lev. 16, kat. no. 55 (Çanakkale Arkeoloji Müzesi, MÖ II. yüzyıl); Töp-

*Eleusis*²¹ gibi farklı tiplere ayrılmıştır (Figs. 6a-b, 7).

Fig. 6a. Bolu Arkeoloji Müzesi (Sezer 2014, res. 1'den)

Fig. 6b. Atina Agorası (Martens 2018, fig. 15a-b'den)

Fig. 7. Eleusis Arkeoloji Müzesi (MÖ IV. yüzyıl sonları)

Çalışmanın konusunu oluşturan Bozukbağ Asklepios heykelciği yaygın bir tiptir ve ikonografik benzerlerine göre “*Eleusis*” tipinin yerel bir versiyonuna aittir. Bu tipe adını veren Asklepios heykeli²² *Eleusis* Müzesi’nde sergilenmektedir (Fig. 7). Bu tip görsel olarak MÖ 330’lardan beri bilinmektedir ve bu nedenle o dönemde yapılmaya başlanmış olmalıdır. Yaklaşık yirmi beş örnek sayesinde bilinen bu tip, Asklepios *Giustini* tipinden yani Atina Asklepieionun’daki Asklepios’un klasik temsilinden esinlenmiştir²³. İki tip arasındaki fark ise *hymation*’un örtülmesinden kaynaklanmaktadır. *Giustini* tipinde *hymation*’un yapısında sol dirsek üzerinden atılan giysi kıvrımı izleyici tarafından görülür. *Eleusis* tipinde ise dirsek hizasından gelen giysi kıvrımı sol kol altına sıkıştırılmıştır. *Eleusis* tipinde *hymation* vücudu daha sıkı sarar ve vücut daha kıvrımlıdır. Ancak her iki tipte de *hymation* sol dirseği sarmaktadır.

Bozukbağ örneği dışında adak olarak üretilmiş Asklepios heykelcikleri de bilinmektedir. Afyon Müzesi’nde bulunan ve MS II. yüzyıla tarihlendirilen Asklepios heykelciğinin, yazıtına göre Apol-

perwein 1976, taf. 52, 373.

¹⁶ Sezer 2009, kat. no. 48, Lev. XLV, res. 1 (Smyrna, Asklepios torsosu, Hadrianus dönemi).

¹⁷ Stirling 2008, 123-125, fig. 23-24 (Asklepios and Telesphoros, Corinth MS III. yüzyılın ortası-IV. yüzyılın başı); Mazzuca 2014, 297, 1-7; Demirer-Yaraş 2016, lev. 3, 4, 7, 8 (Antalya Müzesi, Yelten Asklepiosu, MS II. yüzyılın ikinci yarısı).

¹⁸ Tepebaş -Durugönül 2013, 60, kat. no. 21 (Silifke Müzesi/MS II. yüzyıl).

¹⁹ Meyer 2001, 24, abb. 5, 6.

²⁰ Konstantinos 2013, 47-48, pl. 8, 8a (Batkun Zemedrenos Kutsal Alanı).

²¹ Özgan 1999, 124-125, taf. 39d (Stratonikeia Gymnasion/Asklepios Torsosu); Konstantinos 2013, pl. 12, 12a (Bulgaristan/Kabile); pl. 14, 14c (Bulgaristan/Pautalia, Asklepios tasvirli adak kabartması); pl. 15, 15a (Bulgaristan/Pautalia, Asklepios tasviri ile Hygieia ve Telesphorus tasvirli adak kabartması); Sezer 2014, res. 1, 1b (Bolu Ark. Müzesi, MS II. yüzyılın başı); Martens 2018, fig. 15a-b. Pişmiş toprak figürin örnekleri için bk. Töpperwein 1976, taf. 53, 378; taf. 54, 379 (Pergamon/Yüksek Hellenistik).

²² Corso 2014, fig. 1; Martens 2018, fig. 14 (no. 5100).

²³ Corso 2014, 112.

lon'a sunulan bir adak olduğu anlaşılmıştır²⁴. MS II. yüzyıl içinde değerlendirilen Allianoi²⁵ ve Kutludüğün²⁶ örnekleri yine adak heykelciği olarak kullanım görmüştür. Arykanda²⁷ örneği, Helios Kutsal Alanı buluntuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Asklepios ve Hygieia'ya ait bir baş, belden aşağısı korunmuş bir Asklepios heykelciği ve Helios'a adanmış sunaklardan, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Helios'un Asklepios ve Hygieia ile birlikte ortak bir külte sahip oldukları anlaşılmıştır²⁸.

Kült açısından karşılaştırabileceğimiz ilk örnekler Stratonikeia heykeltıraşlık eserleri içerisinde yer alan iki Asklepios torsosudur²⁹. Stratonikeia'da Asklepios heykellerinin ilişkilendirilebileceği bilinen bir kült alanı veya tapınak yoktur. Ancak Stratonikeia'daki Asklepios kültünün varlığına işaret eden söz konusu örnekler, bu kültün Roma Dönemi'nde çevre üzerinde de bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Stratonikeia buluntusu Asklepios torsolarına karşılık gelen Bozukbağ heykelciği bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve kent içinde buluntu yeri belli olmayan ilk örnek heykelciğin gövdesine ait bir parça olup R. Özgan tarafından Orta İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmiştir³⁰ (Fig. 8). Bodrum heykelciği, Bozukbağ örneğinden farklı olarak *Giustini* tipinde tasvir edilmiş, ancak Bozukbağ örneğinde olduğu gibi küçük boyutludur ve vücut ağırlığı sol bacak üzerindedir. Vücudun duruş şekline sağ bacağın hafif öne doğru atıldığı anlaşılmaktadır. Kalın *hymation* sol omuzdan dikey kıvrımlarla indirilmiş, açılı kol kumaş altından sol kalça üzerine yerleştirilmiştir. Sağ omuzdan başlayıp göğüs altından sol dirsek üzerine çapraz uzanarak arkaya geçen kalın tomardan ve sol omuz üzerinde oluşan kıvrımlardan kola ait hatlar kaybolmuştur. Göbek üzerinde sığ 'v' şeklindeki kıvrımlar görülür. Kıvrımlar döndürülmüş tomarda kalın, karın üzerinde oval, kasıklara doğru 'v' şeklini almıştır. Bozukbağ örneğinde ise bu tomar sağ tarafta belden döndürülmeden düz bir şekilde geçirilmiştir.

Diğer örnek Muğla Müzesi'nde sergilenen gymnasium buluntusu *khiton*'lu Asklepios torsosudur³¹ (Fig. 9). Söz konusu eser gymnasionda Asklepios kültüyle ilgili etkinliklerin gerçekleştirildiğini göstermesi açısından da ayrıca önemlidir³². Kolosal boyutlardaki torsonun başı, sağ kolu ve dizlerden aşağısı kırık ve eksiktir. Gymnasium buluntusu torso, R. Özgan tarafından Roma İmparatorluk Dönemi içinde değerlendirilmiştir. Bozukbağ örneğinde olduğu gibi *Eleusis* tipindedir. Ancak farklı olarak bu tipin diğer tüm kopyaları veya varyantları Bozukbağ örneği de dâhil olmak üzere çıplak bir gövde ile gösterilmiştir. Gymnasium buluntusu Stratonikeia örneği bu yönüyle farklıdır. Vücut ağırlığı sol bacak üzerindedir. Sağ bacağın hafifçe öne çekilmesinden dolayı vücut hafif bir 's' formu almıştır. *Hymation*'un bir ucu arkadan dolaşarak sol omuz üzerinden öne atılmıştır. Önde bacakları tamamen örten *hymation*, belden kalın bir tomar oluşturduktan sonra bacakların bir kısmını örten üçgen bir form olarak ikinci katı oluşturmuş ve sol dize doğru uzanmıştır. Kolu sol dirsek

²⁴ "Lamneanoslu Sextos'un oğlu Nearkhos Tanrı Asklepios'un bu heykelini Apollon'a sundu" (Drew-Bear 1993, 149, res. 5).

²⁵ Yaraş 2002, 218, kat. no. 1, res. 1, çiz. 1; Baykan 2009, lev. 6, 3-4.

²⁶ Özoral 1982, 5-7, lev. II-III, res. 4-5.

²⁷ Bayburtluoğlu 1991, 230, res. 2-3; Sancaktar 2016, 20, 100, kat. no. 86 (Asklepios başı, Roma Dönemi), kat. no. 87 (Asklepios'a ait alt gövde parçası, Roma İmparatorluk Dönemi).

²⁸ Sancaktar 2016, 100.

²⁹ Müze env. no. 21-17-82, 603/3830.

³⁰ Özgan 1999, 123-124, kat. no. 28, taf. 39c.

³¹ Özgan 1999, 124-125, kat. no. 29, taf. 39d.

³² Gymnasium buluntusu Metropolis örneği için ayrıca bk. Aybek 2004, lev. XLVIII, XLIX, L, kat. no. 69.

seviyesinin altında 'v' şeklinde doğrusal dikey kıvrımlarla tamamen kaplıdır. Tanrının bu görüntüsü, Mısır tanrısı Sarapis'in (Serapis'in) karakteristik özellikleriyle birleşmektedir. Nitekim Stratonikeia'nın kutsal alanı konumundaki Lagina'da Sarapis kültünün varlığı ve MS II. yüzyılda adına yapılmış bir naiskosun mevcut olduğu bilinmektedir³³. Bu tipin ikonografik benzeri Atina Agorası kazılarında da gelmiştir³⁴. Agora buluntusu küçük boyuttaki bu heykel, gymnasium buluntusu Stratonikeia örneğinde görüldüğü gibi tanrı Sarapis ile özdeşleştirilmiştir. Mevcut veriler Asklepios ile Sarapis arasında yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu konuda yaşamının büyük bir kısmını Smyrna'da geçiren ve dönemin önde gelen hatiplerinden biri olan Aelius Aristides'in yazıları önemlidir. Aristides'in yazdıklarından onun Asklepios'tan sonra tedavi için en çok başvurduğu tanrı ve tanrıçanın Sarapis ve Isis olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Smyrna'da kültü bulunan Sarapis'in de koruyucu bir sağlık tanrısı olarak önemini göstermektedir³⁵. Benzer şekilde Kyme³⁶ buluntusu olan bronz tabula ansata ve üzerine eklenen bir çift kulak adağı, yazıtına göre bir kadın tarafından koruyucu tanrıça Isis'e ithaf edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Stratonikeia gymnasium buluntusu Asklepios'un Mısır tanrısı Sarapisle özdeşleştirilmesi onun da koruyucu bir sağlık tanrısı olduğuna işaret etmektedir.

Fig. 8. Stratonikeia Asklepios Heykelciği Torsosu (Özgan 1999, 123-1234, Taf. 39c'den)

Fig. 9. Stratonikeia Asklepios-Sarapis Torsosu. (Özgan 1999, 124-125, Taf. 39d'den)

Stratonikeia buluntusu mezar stelleri arasında hekim mezarları da yer almaktadır. Bunlardan ilki Epaphroditos'un mezar steli dir³⁷. Yazıtına göre kabartma şeklindeki erkek büstün *Arkhiatros* olduğu anlaşılmaktadır³⁸. Mezar stelinin kaidesi üzerinde yine kabartma şeklindeki karşılıklı dövüşen horoz tasviri, sağlık tanrısı Asklepios'u işaret etmektedir. Hellas'ta horoz *khitonik* bir figürdür ve Asklepios'un kutsal hayvanları arasında geçer. Asklepios'a genelde horoz adanmıştır ve bu inanç günümüzde de devam eden bir uygulamadır³⁹. Nitekim sağlıkla ilgili adakların genelde horoz olması rastlantısal değildir. Platon'un Sokrates'in ölü-

³³ Ayrıntılı bilgi için bk. Sögüt 2008, 425-429, fig. 7-9; Sögüt 2011, 294-301, fig. 19.1-19.10.

³⁴ Martens 2018, 573, fig. 24a-b, kat. no. 25 (Roma Dönemi).

³⁵ Tozan 2017, 250-251. Sarapis'in Asklepios ve Helios ile özdeşleştirilmesi hakkında ayrıca bk. Stambaugh 1972, 27 vd., 75 vd.; Merkelbach 1995, 78 vd., 201 vd.

³⁶ Grasso 2008, 40, fig. 34 (MS III. yüzyıl).

³⁷ Özgan 1999, 172-173, taf. 56d; Aytaçlar 2006, kat. no. 186.

³⁸ "Kıbrıs'ta doğan tanrıça Paphos'la adaş olan ben burada yatıyorum. Henüz evlenmemiş genç bir adam olarak, yaşamın zevklerini terk etmek zorunda kaldım. Beni yetiştiren Karpos, harcadığı emeklerin meyvasını toplayamadı. Birçok hastayı tekrar canlandırdın, ey Epaphroditos, sen hekim olarak en çok sevilen kişiydin. Hem bir sanatçı olarak hem de kişiliğinle sevimlektiydin. Öyle ki, mesleğinde başkalarını düşünmeyi öğrendin. Fakat sen kendini hastalıktan kurtaramadın; çünkü kader tanrıçası hekimlerden daha güçlüdür", bk. Aytaçlar 2006, kat. no. 180, 186.

³⁹ Özer 2016, 6.

münde söylediği son sözleri anlattığı bölümü horoz adağı ile ilgilidir⁴⁰.

Lagina buluntusu iki yazıt yine hekimlerden bahseder⁴¹. D. Baykan'ın Roma İmparatorluk Dönemi hekim mezarlarıyla ilgili yayını bu konudaki kapsamlı çalışmalardan biridir⁴². Stratonikeia'ya bağlı kutsal alanlardan bir diğeri ise Panamara'dır⁴³. Yazılı kaynaklara göre Zeus Panamarnos kutsal alanında Zeus ve Hera'nın yanında Artemis, Sarapis, Demeter, Hermes, Aphrodite, Nike ve Apollon'un yanında Asklepios'da tapınım görmüştür⁴⁴.

Koroplastik Sanatlarda Asklepios Tasvirleri

Stratonikeia koroplastiği içinde Asklepios ya da bağlantılı olduğu figürinlerin tasvir edildiği pişmiş toprak örnekler bulunmamaktadır. Ancak farklı merkezlerden karşılaştırmalı pişmiş toprak Asklepios örnekleri yer almaktadır. Bu örneklerin Stratonikeia veya başka bir kentin mermer heykel ya da heykelcikleri ile karşılaştırılması, koroplastik ile heykeltıraşlık sanatı arasındaki ilişkinin ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Nitekim Bozukbağ örneği, temelde burada sunulan çoğu Asklepios tiplerine karşılık gelmektedir. Hellenistik Dönem'e tarihli Pergamon⁴⁵ örneklerinde Asklepios grubu oldukça kapalı bir grup olarak sunulmuştur. Figürinlerde yılan sarılı asa sağ bacak yanında durmaktadır. Vücut ağırlığını sol bacak taşımakta, sağ bacak serbest ve dizden bükük olarak biraz öne ve yana doğru uzatılmıştır. Korunan örneklerde sarkıttığı sağ eli ile asasını tutmaktadır. Giysisi altında kalan sol eli Bozukbağ örneğinde olduğu gibi kalça üzerindedir. Ayaklara kadar inen *hymation*, sol omzun üzerinden geçirilmiş ve dikdörtgen bir göğüs boşluğu ortaya çıkarılmıştır. Çoğu örnekte *hymation*'un bir köşesi, sol uyluğun üzerinde büyük bir üçgen bölüm oluşturur. Üçgen motifi, pişmiş toprak Pergamon figürinleri arasında ana türdür. Varyantları arasında ayrıca yumurta taşıyan Asklepios tasvirleri de bulunmaktadır⁴⁶. Bu figürinlerin önemli bir özelliği de güçlü bir şekilde hareket eden asaya dolanmış yuvarlak üç boyutlu yilandır.

Pergamon örnekleri dışında Asklepios tasvirli pişmiş toprak figürinler Myrina⁴⁷, Ephesos⁴⁸, Aigai⁴⁹, Halikarnassos⁵⁰, Dardanel⁵¹, Smyrna⁵², Kibyra⁵³, Pompeii⁵⁴ ve Atina⁵⁵ gibi merkezlerde farklı

⁴⁰ “Kriton, Asklepios'a bir horoz borcum var (ağrısız bir ölüm için); borcumu ödemeyi unutmazsın değil mi?” Borcun ödenecektir” dedi Crito. Plat. Phaid. 118a.

⁴¹ Yazıtlar için bk. Aytaçlar 2006, kat. no.: 189-190, 190-191.

⁴² Baykan 2018, 465-486.

⁴³ Zeus Panamarnos kutsal yeri olan Panamara, Muğla ili, Yatağan ilçesi, Bağyaka mahallesi sınırları içerisinde yer alan, Stratonikeia'nın 13 km güneydoğusundadır. İlk olarak 1886 yılında tanımlanan bu bölgede Zeus Panamarnos ile eşi Hera'ya ait iki tapınak vardı (Laumonier 1958, 221-343; Mutlu 2015, 79; Söğüt 2019, 278 vd.).

⁴⁴ Mutlu 2015, 84.

⁴⁵ Winter 1903, 376, 5; Töpferwein 1976, taf. 52: 373; taf. 53: 376, 378; taf. 54: 379, 381.

⁴⁶ Mazzuca 2014, 297, 2.

⁴⁷ Winter 1903, 376: 7.

⁴⁸ Rathmayr 2015, fig. 3 (MÖ II. yüzyıl).

⁴⁹ Dereboylu 2012, 211, 406, kat. no. 221 (Asklepios?, Hellenistik Dönem?).

⁵⁰ Winter 1903, 376: 3.

⁵¹ Winter 1903, 376: 4; Tavukçu 1999, lev. 30, kat. no. 119 (MÖ II. yüzyılın üçüncü çeyreği); Kaplan 2009, lev. 16, kat. no. 55 (MÖ II. yüzyıl).

⁵² Winter 1903, 376: 6; Mollard-Besques 1972, 164, 1971, pl. 226 f. D1123 (Geç Hellenistik Dönem); Hasselin Rous, I. & Çaldıran Işık, M. E. & Kongaz G. 2015, 124-125, lev. X, kat. no. 84 (Asklepios?, MÖ II-I. yüzyıl).

tipleriyle görülmektedir. Ayrıca Isparta Arkeoloji Müzesi⁵⁶ ile Danimarka Ulusal Müzesi⁵⁷ koleksiyonunda bulunan Asklepios figürinleri yine ikonografik benzerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada değerlendirilen Bozukbağ Asklepios heykelciği adak olarak kullanım görmüştür. Küçük boyutu ve taşınabilirliği şüphesiz Bozukbağ kırsal alanında rahat bir kullanım kolaylığı da sağlamış olmalıdır. Nitekim küçük boyutta yapılan bu heykelcikler sabit bir konum için tasarlanmamıştır. Özellikle adak olarak düşünüldüğünde kolayca hareket ettirilebilen minyatür boyutların tercih edilmesi olağandır. İkonografik benzerlerine göre en popüler tiplerden birisi olan “*Eleusis*” tipinin yerel bir versiyonuna aittir. Stilistik özellikleri ve kontekstindeki diğer buluntulara göre MS II. yüzyılın ikinci yarısı-III. yüzyılın ilk yarısında (MS 150-250) yapılmış olması muhtemeldir.

⁵³ Günel 2019, kat. no. 21 (Asklepios/Zeus Başı, MS II-III. yüzyıl).

⁵⁴ Winter 1903, 376: 8, 9; Burn-Higgins 2001, pl. 42, 2239; Kekule-Rohden 1880, 51, pl. XL, 1.

⁵⁵ Handler 2012, 269-270, fig. 12: 155, 156 (MS I-II. yüzyılın sonları, Atina Agorası koroplastik atölyesi enkazından *Giustini* tipinde, aynı kalıp üretim).

⁵⁶ Çevik 2019, 217-218, kat. no. 70 (satın alma, olasılıkla MÖ I. yüzyılın sonları).

⁵⁷ Breitenstein 1941, pl. 88, 727 (Hellenistik Dönem).

BİBLİYOGRAFYA

- Aybek S. 2004, *Metropolis (İonia), Hellenistik ve Roma Devri Heykeltraşlık Eserleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Aybek S. & Tuna M. & Atıcı M. 2009, *İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Kataloğu*. Ankara.
- Aytaçlar P. Ö. 2006, *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller*. İstanbul.
- Bayburtluoğlu C. 1991, "1990 Arykanda Kazısı". *KST XIII/2*, 227-234.
- Baykan D. 2009, *Allianoi Tıp Aletleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Baykan D. 2018, "Roma İmparatorluk Dönemi Hekim Mezarları". Ed. E. Özer, *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu (23-26 Temmuz 2018) Bildiri Kitabı (Aizanoi IV Özel Sayı)*. Ankara, 465-485.
- Berger E. 1982, *Zwei neue Skulpturenfragmente im Basler Ludwig-Museum. Zum Problem des Asklepios Giustini*, in *Praestant interna: Festschrift für Ulrich Hausmann*. Hgs. B. Von Freytag gen. Löringhoff, D. Mannsperger & F. Prayon. Wasmuth, Tübingen, 63-71.
- Boardman J. 1985, *Greek Sculpture. The Classical Period a Handbook*. New York.
- Breitenstein N. 1941, *Danish National Museum, Catalogue of Terracottas Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman*. Copenhagen.
- Burn L. & Higgins R. A. 2001, *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum (Vol. III)*. London.
- Corso A. 2014, "Retrieving the Style of Cephisodotus the Younger". *Arctos* 48, 109-136.
- Çelik A. 2022, "Pednelissos'tan Geç Hellenistik Dönem Bir Mezar Steli". *Arkhaia Anatolika* 5, 51-73.
- Çevik N. 2019, *Isparta Arkeoloji Müzesinde Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- Demirer Ü. & Yaraş A. 2016, "Yelten Asklepiosu". *Seleucia ad Calycadnum VI*, 45-59.
- Dereboylu E. 2012, *Aigai Pişmiş Toprak Figürinleri*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- Dinç M. 2015, "Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik-Roma Dönemi Heykelleri". *Manisa Müzesi Heykeltraşlık Eserleri*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları - 3.
- Drew-Bear T. 1993, "Afyon Müzesi'nde Bir Heykel Definesi". *AST X*, 147-152.
- Grasso A. T. 2008, *Il santuario della kourotrophos a Kyme eolica (RICERCHE I)*. Collana Del Dipartimento Di Archeologia e Storia Delle Art. Calabria.
- Günal B. 2019, *2006-2015 Yılları Arasında Kibyra Kazılarında Ele Geçen Terrakotta Figürinler*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur.
- Handler M. D. 2012, *A Coroplastic Workshop in Roman Athens*, University of Cincinnati, Doctorate of Philosophy, in the Department of Classics of the College of Arts and Sciences by.
- Hasselin Rous, I. & Çaldıran Işık, M. E. & Kongaz G. 2015, *Musées Archéologiques d'Istanbul: Catalogue des Figurines en Terre Cuite Grecques et Romaines de Smyrne*. İstanbul Arkeoloji Müzeleri: Yunan-Roma Dönemi Pişmiş Toprak Smyrna Figürinleri Kataloğu. *Varia Anatolica* 29. Paris: De Boccard. XVII, 1-222.
- Kaplan D. 2009, *Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu Terrakotta Figürinleri*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Külicher B. 2007, *Græsk Skulptur. Fra dædalisk til hellenistisk*. København.
- Konstantinos M. 2013, *Healing Gods: The Cult of Apollo Iatros, Asclepius and Hygieia in the Black Sea Region*. Unpublished MA Dissertation Thesis, International Hellenic University. Thessaloniki.
- Kranz P. 1989, *Bemerkungen zum 'Bonner Asklepios-Pinax'*. Ed. U. Cain, D. Salzmann (Hrsg.), *Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik. Festschrift für Nikolaus Himmelmann*. Mainz, 289-295.
- Lafli E. & Christof E. 2015, "Römische Skulpturen im Museum von Anamur in Kilikien". Ed. S. Montel,

- La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure*. (Basençon, octobre 2014), Dialogues d'histoire ancienne, Institut des sciences et techniques de l'Antiquité. Besançon, 177-206.
- Laumonier A. 1958, *Les Cultes Indigènes en Carie*. Paris.
- Martens B. 2018, "The Statuary of Asklepios from the Athenian Agora". *Hesperia* 87/3, 545-610.
- Mazzuca V. 2014, "Asclepius With Egg "Type Nea Paphos-Alexandria-Trier": New Data and Some New Reflections". *Arheologia Moldovei* 37, 291-298.
- Merkelbach R. 1995, *Isis regina, Zeus Sarapis. Die griechischenägyptische Religion nach den Quellen dargestellt*. Stuttgart-Leipzig.
- Meyer M. 1988, "Erfindung und Wirkung: Zum Asklepios Giustini". *AM* 103, 119-159.
- Meyer M. 2001, "Ein Torso im Typus Doria: Asklepios oder Amphiaraos?". *Μουσείο Μπενάκη* 1, 21-32.
- Mollard-Besques S. 1972, *Musée national du Louvre, Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains III, Epoques Hellenistique et Romaine Grece et Asie Mineure*. Paris.
- Mutlu S. 2015, "Zeus Panamaros Kutsal Alanı ve Bayramları". Ed. B. Söğüt, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları I*. İstanbul, 79-94.
- Özer E. 2016, Aizanoi, "Aizanoi'dan Horozlu Mezar". İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. *Art Sanat* V, 1-24.
- Özgan R. 1999, *Die Skulpturen von Stratonikeia (Asia Minor Studien, Band 32)*. Bonn.
- Özgan R. 2013, *Roma Portre Sanatı II*. İstanbul.
- Özoral F. 1982, "Kutludüğün Heykelticikleri". *TAD XXVI-I*, 1-10.
- Rathmayr E. 2015, "Terrakotten aus dem Hanghaus 2 in Ephesos". *Figurines de terre cuite en Méditerranée Grecque et Romaine*, volume II Iconographie et contextes, (Arthur Muller-Ergün Lafli). France, 261-274.
- Sancaktar H. 2016, *Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültleri*. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi. Antalya.
- Sezer S. S. 2009, *Smyrna Hellenistik ve Roma Devri Heykeltıraşlık Eserleri*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Sezer S. S. 2014, "Bolu Müzesi'nden Bir Grup Heykeltıraşlık Eseri/A Group of Sculpture Works From The Bolu Museum". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research* 32/7, 404-424.
- Sezer S. S. 2015, "Nikomedia Antik Kenti'nden Heykeltıraşlık Eserleri". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 78-99.
- Söğüt B. 2008, "Naiskoi from the Sacred Precinct of Iagina Hekate: Augustus and Sarapis". *Anodos Studios of the Ancient World* 6-7 (2006-2007), 421-432.
- Söğüt B. 2011, "The Sarapis relief from Iagina". Eds. F. D'Andria & I. Romeo, *Journal of Roman Archaeology* 80, 294-301.
- Söğüt B. 2019, *Stratonikeia (Eskihisar) Kutsal Alanları*. İstanbul.
- Stambaugh J. E. 1972, *Sarapis under the early Ptolemies (Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, 25)*. Leiden.
- Stirling L. 2008, "Pagan Statuettes in Late Antique Corinth: Sculpture from the Panayia Domus". *Hesperia* 77, 89-161.
- Tavukçu A. Y. 1999, *Troas Bölgesi Terrakotta Figürinleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- Tozan M. 2017, "Bir Sağlık Kenti Olarak Smyrna". Eds. B. Yolaçan & G. Şakar & A. Ersoy, *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II*. İstanbul, 243-256.
- Tepebaş U. & Durugönül S. 2013, "Arkaik - Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi". Ed. S. Durugönül, *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler*. Mersin, 35-153.

- Tepebaş U. 2016, "Tarsus Múzesi'ndeki Hellenistik-Roma Dönemi Tanrı ve Erkek Heykelleri". Ed. S. Durugönül, *Tarsus Múzesi Taş Eserleri Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserleri*. İstanbul, 57-80.
- Töpperwein E. 1976, *Terrakotten von Pergamon* (Pergamenische Forschungen III). Berlin.
- Van der Ploeg G. E. 2018, *The Impact of the Roman Empire on the Cult of Asclepius*. Leiden, Boston.
- Winter F. 1903, *Die Antiken Terrakotten Band III-I; Die Typen Der Figürlichen Terrakotten* (Teil II). Berlin-Stuttgart.
- Yaraş A. 2002, *Bakırçay Havzası'nda Asklepios Kültü ve Pařa Ilıcası – Allianoi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eski Çađ Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.